

УДК 340.111

Б.М. ДРОНІВ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗМІШАНІ ГАЛУЗІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРИВАТНОГО І ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Ключові слова: приватне право, публічне право, взаємовплив, змішані галузі, комплексне нормативне регулювання

Однією з закономірностей сучасного розвитку права є наростання комплексного нормативного регулювання суспільних відносин. Змінюються соціальні принципи й пріоритети, трансформуються міжнародні стосунки, з'являються все нові й нові сфери, що потребують нормативної регламентації – все це вимагає адаптації системи права до нових потреб. Внаслідок цього відбувається взаємне проникнення регулятивних елементів приватного і публічного права, а також виникають нові утворення в системі права.

Питанням комплексного правового регулювання присвячені роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, як С.С. Алексєєв, В.Г. Голубцов, І.С. Гуревич, С.В. Дорохін, С.В. Запольський, Г.Л. Знаменський, Л.А. Лунц, Н.М. Казанцев, В.І. Пінчук, Н.В. Сильченко, С.М. Тимченко, Ю.А. Тихомиров, О.І. Харитоновна, В.Н. Хропанюк, В.Ф. Яковлев та ін. Серед науковців є як прихильники, так і противники виділення в системі права комплексних галузей та інститутів. Приміром, А.М. Колодій переконаний, що і приватне, і публічне право диференціюється на галузі права таким чином, що кожна галузь відноситься або до приватного, або до публічного права. У цьому аспекті у праві немає і не може бути змішаних галузей права [1, с.28]. Водночас, все більше авторів підтримують ідею існування комплексних галузей права. Так, О. Харитоновна до вказаної категорії галузей відносить соціальне, гуманітарне, мор-

ське, банківське, підприємницьке тощо [2, с.36]. Серед німецьких правознавців є думка щодо створення нової комплексної галузі – «економічного права» (Wirtschaftsrecht), в якому змішані публічно-правові та приватно-правові елементи. До складу економічного права мають входити комерційне право, конкурентне право, частина податкового та цивільного права [3, с.82].

Завданням статті є узагальнення наукових поглядів щодо закономірностей виникнення змішаних (комплексних) галузей права. Її новизна полягає в поглибленні положень загальної теорії права і держави про системні зв'язки публічного і приватного права, які проявляються у їх взаємовпливі та взаємному проницненні на галузевому рівні.

Перш за все, слід звернути увагу на погляди С.С. Алексєєва, який виокремлює профілюючі (фундаментальні) та комплексні галузі. Особливостями перших є те, що вони: вичерпно концентрують генеральні юридичні режими, групові методи правового регулювання; відрізняються юридичною «чистотою», яскраво вираженою контрастністю; є юридично первинними, тобто містять вихідний правовий матеріал, який так чи інакше використовується при формуванні правових режимів інших галузей; у своїй сукупності мають цілісну, завершену архітектоніку, спаяні чіткими закономірними залежностями, ієрархічними зв'язками [4, с.176]. Разом із тим, з розвитком законодавства, обумовленого потребами економічних, соціально-політичних та інших пануючих відносин, видаються комплексні акти, які стосуються окремих сфер соціального життя (господарство, охорона здоров'я, охорона і раціональне використання природних об'єктів тощо). У цих випадках формуються комплексні галузі законодавства, в якому об'єднується за тією чи іншою предметною, тематичною, цільовою ознакою юридично різномірний правовий матеріал. Якщо такого роду компоновка здійснена не шляхом простого корпоративного його зосередження в одному документі, а шляхом кодифікації, то внаслідок можуть скластися нові, відносно

самостійні правові утворення, які автор іменує «вторинні утворення в структурі права». Такими утвореннями є морське право, банківське право, господарське право, страхове право, природоохоронне право. Ці утворення є комплексними у тому сенсі, що норми, які до них входять, не зв'язані єдиним методом і механізмом регулювання, майже всі вони мають «прописку» в основних галузях (причому, норми морського права можна цілком точно «розподілити» по таким основним галузям, як адміністративне право, цивільне право, земельне право, процесуальне право).

Специфічні принципи, загальні положення, прийоми регулювання, встановлені внаслідок комплексної кодифікації, мають значення своєрідного силового поля, яке не лише об'єднує юридично різнорідний матеріал в певну цілісність, але й надає йому нехай і вторинний, але специфічно галузевий відтінок, особливу окраску. Комплексні утворення формують особливий юридичний режим регулювання, в зв'язку з чим автор не бачить проблеми в тому, щоб іменувати вказані утворення галузями з обов'язковим додаванням слова «комплексні» [4, с.179–183].

Проблемним питанням є не лише визнання чи не визнання існування змішаних галузей права, а й віднесення до вказаної категорії конкретних галузей. Стосовно вказаної проблеми також існують різні позиції. Приміром, що стосується сімейного права, то більшість науковців традиційно відносить його до приватного права, оскільки у шлюбно-сімейних відносинах домінує приватний інтерес. Втім, значна кількість авторів відмічають комплексний характер сімейного права. Так, В.Т. Пуляев розглядає сім'ю у двох аспектах. «Сім'я як інститут суспільства – явище загальнолюдське, категорія громадянського суспільства, пов'язана з його власним проявом і відтворенням, а сім'я як інститут держави – категорія юридична, що виражає відносини підпорядкування (підлеглості) сім'ї відомим нормам, правилам і законам права» [5, с.132–133]. На думку Н.Н. Тарусіної, для сімейного права характерним є те, що «приватна компо-

нента тісно переплетена с публічною, імператив з диспозитивом» [6, с.25]. О.Ю. Ільїна робить висновок про неможливість віднесення сімейного права лише к праву приватному чи публічному, наголошуючи на комплексному характері даної галузі. На думку автора, шлюб як приватноправовий інститут являє собою визнаний державою вільний і рівноправний союз чоловіка й жінки, що породжує їхні взаємні права й обов'язки, а як публічно-правовий інститут він є формою державного визнання союзу чоловіка й жінки, укладеного при наявності умов і відсутності перешкод, передбачених законом, зареєстрованого у встановленому законом порядку [7, с.347]. Важливою рисою сімейного права є наявність розвинутого організаційного-процедурного елементу. Діяльність органів реєстрації актів громадянського стану, органів опіки та піклування, сімейно-правові норми, які встановлюють порядок зміни ім'я та прізвища, встановлення батьківства, мають публічно-правову природу [7, с.134].

Показовою є також ситуація навколо визначення юридичної природи трудового права. Як окрема галузь трудове право виокремилось лише на початку ХХ ст., його виникнення пов'язано з переходом від цехового, гільдійського виробництва, притаманного феодальному суспільству, до нового, буржуазного, яке виражалось в поширенні мануфактур, фабрик та заводів. Всі правовідносини усередині цеху врегульовувалися без втручання державної влади внутрішнім цеховим правом, яке захищало всіх членів цеху чи гільдії на диспозитивних засадах. З розвитком капіталістичних відносин, поширенням кризових явищ та соціальних заворушень, викликаних поганими умовами та низькою оплатою праці, з'явилася теза, що держава своїм волевільним рішенням і заради забезпечення суспільного спокою має право диктувати роботодавцям умови, на яких повинні працювати їхні працівники. За більшістю зовнішніх ознак фабричне законодавство наприкінці ХVIII та у ХІХ ст. розглядали на противагу цивільному праву як публічне право, адже

воно в значному обсязі врегульовувало не тільки правовідносини між працівником і власником виробництва, а й правовідносини власника виробництва з державою. На початку ХХ ст. ситуація в регулюванні трудових правовідносин почала змінюватися. По-перше, поширилася практика відшкодування працівнику шкоди при незаконному звільненні; по-друге, з'явилася процедура обов'язкового страхування на випадки тимчасової чи повної непрацездатності, каліцтва чи смерті, одержаних на робочому місці. В Німеччині вже існувало обов'язкове страхування усіх працівників на випадки тимчасової хвороби, старості, інвалідності, в Австрії – на випадки тимчасової хвороби, у Франції – на випадки каліцтва на виробництві, старості [8, с.216–220]. Основою трудового права стають договірні відносини між роботодавцем та працівником.

Таким чином, співвідношення публічно-правових та приватноправових норм у трудовому праві неодноразово змінювалося. Сьогодні трудове право розглядають як «симбіоз, амальгаму приватного і публічного права» [9, с.11]. У навчальній літературі особливостями методу трудового права визначено: поєднання централізованого і локального регулювання суспільних відносин у сфері праці; поєднання договірного, рекомендаційного та імперативного способів регулювання; участь працівників у правовому регулюванні праці через трудові колективи, профспілкові або інші уповноважені на представництво трудовим колективом органи; свобода вибору сторін при укладенні трудового договору з підляганням їх в процесі праці правилам внутрішнього трудового розпорядку; наявність специфічних засобів захисту трудових прав і забезпечення виконання трудових обов'язків [10, с.48].

Фінансове право, подібно до інших галузей, являє собою сукупність взаємозалежних правових норм, що закріплюють і регулюють особливе коло суспільних відносин. Специфіка відносин, регульованих нормами фінансового права, полягає в тому, що вони складаються в особливій сфері життя суспільства – фінансової діяльності держави й місцевого

самоврядування. Традиційно фінансове право відносять до публічної підсистеми права, оскільки її прерогативою вважають захист державних інтересів. Так, Н.І. Хімічева відмічає «близьку спорідненість» фінансового права з адміністративним правом, адже вони використовують у якості спільного методу правового регулювання метод владних приписів [11, с.49]. А.И. Худяков характерною ознакою фінансового права вважає нерівність суб'єктів фінансових правовідносин, наділяючи такого суб'єкта, як держава або державний орган, більшим обсягом прав порівняно зі своїм контрагентом [12, с.3]. Разом із тим, є й такі автори (наприклад – С.В. Запольський), які підкреслюють, що ускладнення й збагачення економічних і політичних відносин приводять до появи галузей, які не піддаються класифікації за критерієм «публічне» або «приватне». Серед таких галузей виділяється й фінансове право [13, с.15].

Досить виваженою є позиція А.Т. Ковальчука, котрий обґрунтовує необхідність в умовах ринкових відносин розширення предмета регулятивного впливу фінансового права. Ринкові умови об'єктивно породжують і відтворюють свого роду нейтральне поле, у рамках якого діє певний «коридор свободи», де діяти в режимі виключно категоричних вказівок практично недоцільно й навіть шкідливо. Адже приватний і корпоративний капітал функціонує зі своїми правилами й озивається на загальнодержавні потреби лише за умови «рівності сторін», тобто або при можливості одержання прибутку чи економічної вигоди, або ж при реальній перспективі діяти, не втрачаючи свободи підприємництва й господарської заповзятливості. У ринкових фінансових проектах, у яких бере участь приватний капітал, держава – це діловий партнер і не більше того [14, с.40].

Найбільш показово поєднання приватноправового та публічно-правового регулювання спостерігається у господарському праві. Одним з перших теоретично обґрунтував необхідність розмежування цивільного і господарського права видатний вітчизняний учений,

педагог і юрист К.Д. Ушинський у середині XIX ст. На його думку, цивільне право своїм головним завданням має відокремити приватні інтереси осіб, забезпечити їх автономність, а також запровадити рівність їх відносин між собою. Але господарське право діє лише у сфері господарської діяльності, у якій головним є узгодження приватних інтересів таким чином, щоб воно відповідало «економічним інтересам всього народу» [15, с.20]. За радянських часів концепція господарського права була спрямована на повну відмову від приватноправового регулювання відносин за участю як державних, так і недержавних юридичних осіб. На перших етапах розвитку господарського права (20-ті роки XX ст.) планувалося повністю замінити ним цивільне право, оскільки в соціалістичному суспільстві зовсім не повинно бути місця приватноправовим підходам. У подальшому (50–60-ті роки XX ст.) концепція «господарського права» обмежила свій предмет «господарськими» відносинами між організаціями – юридичними особами («по горизонталі»), а також між ними та органами державного управління («по вертикалі»), доводячи їх принципову однорідність [16, с.302].

Один із сучасних ідеологів концепції господарського права В.К. Мамутов вважає, що підприємницькі відносини не можуть бути ефективно врегульовані цивільним правом, тому необхідним є підхід, що сполучає приватноправові й публічно-правові начала, тобто підхід, визначений у літературі як господарський [17, с.14–16]. Г.Л. Знаменський дотримується точки зору про єдиний комплексний метод правового регулювання в господарському праві, що інтегрує усі інші методи, забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів та полягає в рівному підпорядкуванні всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку [18, с.51–55]. Автор наголошує, що з часів Руської правди і Магдебурзького права українському правому менталітету більшою мірою притаманне поєднання різних засобів регулювання, по-

шук комплексного системного впливу права на економічне життя [15, с.20].

У сучасних умовах в якості прямого спадкоємця господарського права окремі дослідники розглядають концепцію підприємницького права. В.А. Бублик бачить специфіку підприємницьких відносин у їх особливому приватно-публічному характері. Підприємницьке право є продуктом одночасного різної інтенсивності результативного впливу на «материнську» галузь (цивільне право) публічного й приватного правопорядків, що обумовив приватно-публічний характер цивільно-правової підприємницької діяльності [19, с.4].

Стаття 42 Конституції України проголошує: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом... Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності... Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [20]. Аналіз вказаної статті показує, що принципові засади підприємницької діяльності базуються на тісному поєднанні приватноправового та публічноправового регулювання. Конституція гарантує громадянам право на підприємницьку діяльність, але під належним контролем держави.

Дискусійним є питання щодо визначення юридичної природи конституційного права. Традиційно конституційне право відносять до публічного права, визначаючи його як провідну галузь національного права, що представляє собою сукупність юридичних норм, які регулюють основні відносини владарювання у суспільстві (відносини народовладдя), встановлюючи при цьому належність публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування), її організацію та гарантії основних прав, свобод людини і громадянина [21, с.5]. Однак, приміром, О. Харитонова вважає, що конституційне право не є галуззю публічного права, тому що воно – втілення норм природного права на національному рівні. Саме тому і Конституцію України не можна зводити до публічного законодавства, вона є,

перш за все, джерелом права приватного. Публічне право має по відношенню до приватного обслуговуючу роль і це відображено у Конституції (спочатку у ній встановлюються права людини, а потім – конституційний лад, режим тощо) [22, с.232].

Вважаємо, що конституційне право не можна віднести ані до публічного, ані до приватного права, оскільки «ця галузь пов'язана із пропорційністю правового регулювання і захисту як приватних, так і публічних інтересів» [23, с.121]. На нашу думку, конституційне право слід вважати своєрідною «надгалуззю», комплексним утворенням, яке закладає підвалини як приватного, так і публічного права. Конституційне право по відношенню до інших галузей права займає таке саме місце, як філософія – до інших наук, тобто воно не лише виконує регулятивну функцію, а й має світоглядний, програмний, комплексний характер.

Підбиваючи підсумки, слід звернути увагу на те, що взаємовплив приватного і публічного права в сучасних умовах знаходить свій прояв у виникненні галузей права, які мають змішану (комплексну) природу. Особливості врегульованих ними суспільних відносин вимагають комбінування імперативного та диспозитивного методів правового регулювання задля належної реалізації й захисту приватних і публічних інтересів. Виникнення змішаних галузей права є закономірним наслідком розвитку права, тих конвергентних процесів, що відбуваються в системі права на сучасному етапі історичного розвитку людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодій А. М. Публічне і приватне право: міжнародний і національний аспект / А. М. Колодій // Реферативний огляд діючого законодавства України та практики його застосування. – К. : Регіональний центр Академії Правових наук України, Юридична фірма «Салком», 1996. – С. 24–32.

2. Харитоновна О. Поняття і ознаки публічних правовідносин / О. Харитоновна // Вісник

Акад. правових наук України. – 2002. – № 1. – С. 36–46.

3. Шумилов В. М. Введение в правовую систему ФРГ / В. М. Шумилов. – М.: ООО Издательско-Консалтинговая Компания «ДеКА», 2001. – 140 с.

4. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.

5. Пуляев В. Т. Размышления о семье российской / В. Т. Пуляев // Социальные гуманитарные знания. – 2001. – № 6. – С. 128–147.

6. Тарусина Н. Н. Семейное право / Н. Н. Тарусина. – М. : Проспект, 2001. – 568 с.

7. Ильина О. Ю. Частные и публичные интересы в семейном праве Российской Федерации: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Ильина Ольга Юрьевна. – М., 2007. – 374 с.

8. Шабуніна А. Приватноправові та публічно-правові тенденції у розвитку трудового права в країнах Західної Європи / А. Шабуніна // Вісник Акад. правових наук України. – 2005. – №4 (43). – С.213–220.

9. Киселев И. Я. Зарубежное трудовое право : учебник для вузов / И. Я. Киселев. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1998. – 263 с.

10. Трудове право України : підручник / Болотіна Н. Б., Чанишева Г. І., Додіна Т. М. та ін. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 358 с.

11. Химичева Н. И. Финансовое право : учебник / Н. И. Химичева. – М. : Норма, 2005. – 464 с.

12. Худяков А. И. Дискуссионные вопросы предмета финансового права / А. И. Худяков // Финансовое право. – 2009. – № 3. – С. 2–8.

13. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права / С. В. Запольский. – М. : Эксмо, 2008. – 160 с.

14. Ковальчук А. Т. Финансовое право – «ревматизм» старой эпохи или комплексный регулятор публичных отношений? / А. Т. Ковальчук // Государство и право. – 2010. – № 1. – С. 35–44.

15. Знаменський Г. Господарський кодекс України: концептуальний задум і реалії зако-

нотворення / Г. Знаменський // Юридична Україна. – 2003. – № 5. – С. 17–23.

16. Кучеренко І. М. Історія виникнення юридичних осіб публічного права / І. М. Кучеренко // Держава і право. – 2007. – № 35. – С. 298–306.

17. Мамутов В. К. Понятійно-правова еквилибристика не может заменить предметного исследования / В. К. Мамутов // Хозяйство и право. – 2001. – № 8. – С. 14–17.

18. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития / Г. Л. Знаменский. – К. : Наукова думка, 1996. – 63 с.

19. Бублик В. А. Публично- и частно-правовые начала в гражданско-правовом регулировании внешнеэкономической деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук. : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» /

В. А. Бублик. – Екатеринбург, 2000. – 53 с.

20. Конституція України ; прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

21. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – К. : Атіка, 2000. – 320 с.

22. Харитоновна О. І. Адміністративне право як прояв публічного права / О. І. Харитоновна // Наукові праці Одеськ. нац. юрид. акад. Т. 1. – Одеса : Юрид. літ., 2002. – С. 228–235.

23. Лунь З. Законний інтерес у конституційному праві України / З. Лунь // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XV регіональної наук.-практ. конф. (4-5 лютого 2009 р.). – Львів : Юрид. ф-т Львівськ. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2009. – С. 121–122.

Дронів Б. М. Змішані галузі як результат взаємовпливу приватного і публічного права / Б. М. Дронів // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 213–218 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dbmppp.pdf>

Акцентовано увагу на поглибленні в сучасному праві комплексного нормативного регулювання. Узагальнено наукові погляди щодо виникнення і розвитку змішаних (комплексних) галузей права. Зроблено висновок про закономірність взаємного проникнення методів приватного і публічного права.

Дронів Б.М. Смешанные отрасли как результат взаимовлияния частного и публичного права

Акцентируется внимание на углублении в современном праве комплексного нормативного регулирования. Обобщены научные взгляды относительно возникновения и развития смешанных (комплексных) отраслей права. Сделан вывод о закономерности взаимного проникновения методов частного и публичного права.

Droniv B.M. The Mixed Branches as Result of Interaction of Private and Public Law

Attention on a deepening in the modern law of complex normative regulation is accented. Scientific views concerning occurrence and progresses of the mixed (complex) branches of the law are generalized. It is drawn a conclusion on regularity of mutual penetration of private and public law methods.